

Dagsverket

DALARNAS HEMBYGDSFÖRBUND

NR 1. 2023 ÅRG 41 PRIS 30 KR

Välkommen
Våren

I skuggan av kriget är det lätt att uppskatta det vardagliga. Till exempel att gå längs en välbekant väg för att slänga soporna, hämta posten eller småprata med en granne. Boda Gamla landsväg, Svärdsjö.

”Krigets förstörelse är förstået i första hand humanitär. En mindre uppenbar del av den ödeläggelse som kriget innebär, är att människor förlorar sina vardagsmiljöer - kulturmiljöerna som vuxit fram under lång tid, påverkade av tidigare generationer.”

SÅ HÄR I BÖRJAN av året är vi många som planerar sommarens byggnadsvårdsprojekt. Var får jag tag på det rätta virket? Vilken form ska fönsterfodren ha och vilken kulör ska dörren målas i? Samtidigt ser vi på säkert avstånd hur ukrainska byar och städer fullständigt smulas sönder, någons vänner och familjemedlemmar skadas eller dör. Bara minnena finns kvar och sorgen förstået. Krigets förstörelse är förstået i första hand humanitär. En mindre uppenbar del av den ödeläggelse som kriget innebär, är att människor förlorar sina vardagsmiljöer - kulturmiljöerna som vuxit fram under lång tid, påverkade av tidigare generationer. Det byggda kulturarvet angår alla och bär på allas minnen, så väl kollektiva som individuella. Många ukrainare kommer aldrig kunna återvända till vardagliga platser så som barndomens bakgård eller kiosken på hörnet. Det rena praktikaliteter som behövs för det dagliga livet kan återuppbyggas och visst kan platser återfå liv, men det blir aldrig som förut. Kulturmiljöer med olika tidslager går inte att återskapa.

Vad vore jag utan mitt hemma? Promenaden från busshållplatsen vid sågen upprepas måndag till fredag, förbi pärlbandet av grannhus som jag detaljstuderar än en gång. Jag går förbi vägskälet där postlådorna och soptunnorna trängs, under de stora träden och in genom dörren som vi tänkte renovera för länge sedan. Det är välbekant och lite tråkigt, men tryggt. Vardagsmiljön runtomkring mig, min närmsta kulturmiljö väcker många minnen. Ibland är det svårt att veta om de är mina egna eller om de är nedärvda genom andras berättelser. Hemma är ett slags ankare att hålla fast vid när vardagen dundrar fram genom dagar, veckor, månader och år.

Utsikten från mitt köksfönster är sig lik. Jag ser snö som behöver skottas, kvarglömda trädgårdsmöbler och en lillstuga som borde rustas. Arbetsbördan gör sig påmind, men det bubblar också upp idylliska föreställningar om sommarhalvårets husprojekt. Det känns lustfyllt, särskilt så här långt i förväg. Snön ska jag nog fixa idag, men resten kan faktiskt vänta till sommaren. Det är inte bråttom. Alltihop finns fortfarande kvar och jag har inte flytt från mitt hem i nöd. I skuggan av kriget är det lätt att glädjas över det lilla och omvärdera det vardagliga.

Ta inget för givet, ta hand om varandra och era hus - de är en del av vår kulturmiljö. ❖

Malena Andersson
byggnadsantikvarie,
Dalarnas museum

Dagsverket

Dagsverket utges av Dalarnas Fornminnes- och Hembygdsförbund och Dalarnas museum

Adress: Box 22, 791 21 FALUN,
Tel: 023-666 55 00

Besöksadress: Dalarnas museum,
Stigaregatan 2-4, Falun. E-post:
dagsverket@dalarnasmuseum.se
www.dalarnasmuseum.se

Ansvarig utgivare:

Christer Björklund

Redaktör: Marina Andersson

Redaktion:

Bildresearch / Bildbehandling:

Merita "Mia" Ruotsalainen.

Ombrytning & Form: Anna K
Eriksson

Tryck: BrandFactory

Svanenmärkt.

ISSN: 0349-6139 (tryckt)

ISSN: 2001-7049 (online)

Distribution: Dagsverket utkommer fyra gånger per år och ingår i medlemskapet i Dalarnas Fornminnes- och Hembygdsförbund. Upplaga 2000 ex. per nummer. Medlemskap i DFHF för år 2023 erhålles genom insättande av 250 kr på bg 5604-8564. Som medlem får du en årsbok, 4 nummer av Dagsverket, 20 procents rabatt på Dalarnas museums och hembygdsförbundets publikationer.

Annonsera i Dagsverket:

Helsida: 1.600 kr

Halvsida: 800 kr

1/3-sida: 600 kr

1/4-sida: 400 kr

1/6-sida: 300 kr

1/8-sida: 200 kr

Priser exklusive moms

Manusstopp 2023

Nr 2, 1 maj

Redaktionen förbehåller sig rätten att förkorta och redigera insända texter. I och med att material lämnas till redaktören godkänner upphovsmannen också att det publiceras elektroniskt. Författarna är ensamma ansvariga för sina artiklars innehåll.

Träd utanför Dalarnas museums
entré.

Foto: Dalarnas museum

Redaktören har ordet

HOPPAS ALLT ÄR BRA med er och att elräkningarna inte tar knäcken på er. Jag har haft kontakt med er föreningar och det verkar som om elkrisen har slagit olika hårt; vissa av er sliter sitt hår i förtvivlan, andra har inga större problem. Å Hembygdsförsäkringens vägnar vill jag dock föra fram riktlinjer att alltid ha 15 grader i byggnader med textilier eller annat känsligt material.

Som ni har noterat har Dagsverket inte teman i någon större utsträckning. Vi har valt att lyfta teman vid speciella tillfällen endast. Men jag upptäckte till min stora förvåning att årets första nummer blev ett omedvetet temanummer, med mycket byggnadsvård. Detta med anledning av att anmälningarna till årets byggnadsvårdspris öppnas. Läs gärna mer om detta på byggnadsvårdspriset.se

Marina Andersson, redaktör

Anmälan till Dalarnas byggnadsvårdspris är öppen!

Frågor mailas till:
malena.andersson@dalarnasmuseum.se

Dalarna Folk Fashion Weekend

15-17 september 2023

Biljetter släpps den 15 mars och köps på tickster.com.

MIN MORMOR var sömmerska och sydde dräkter, vilket väl var anledningen till att ett gäng sådana hamnade i min garderob. Jag är i och för sig född i Östra Ämterviks socken i Sunne kommun, men någon Östra Ämterviksdräkt fanns inte, däremot finns en dräkt för hela Fryksdalen, och det var framför allt dessa dräkter som mormor sydde. Fryksdalsdräkten var en komponerad dräkt skapade på 1940-talet och i jämförelse med många av Dalarnas färgsprakande dräkter med sina klara färgsättningar, har alltid Fryksadaldräkten för mig förefallit vara lite väl brunmurrig med sin roströda och bruna livkjol och gröna förkläde, som en värmländsk granskog-efter granborrean-

greppet.

I vilket fall som helst vet jag inte om jag har haft några goda upplevelser med dräkter; jag förklarade för min mormor, ni vet, dräkt-sömmerskan, att jag inte tänkte använda halsduken med anledning av att det var för varmt för att använda en sådan. Jag fick en utskällning; en dräkt handskades man inte med hur som helst, så det var bara att dra på sig halsduken. Jag provade många år senare leksandsdräkten och blev utskrattad för att jag inte knöt förklädet på sidan som vettiga människor gör.

Dräkter och hur de används väcker känslor, på gott och på ont. Vissa leker med sina dräktdelar och bär livstycket

till jeans, andra skulle inte ens drömma om att förändra en enda detalj. Förutom att dräkten kan stå både för trygghet och stabilitet, likväl som experimentlusta och förändring ska man heller aldrig glömma det hantverk som ligger bakom tillverkningen av en dräkt.

Det är detta och mycket annat som har att göra med ett textilt hantverk som Dalarna Folk Fashion weekend vill uppmärksamma. Eventet genomförs den 15-17 september med workshops, föreläsningar, marknad, Karin Ferners utställning och mycket annat. Mer information kommer.

Marina Andersson, antikvarie

Sökes: 1900-talsbyggnader

Dalarnas byggnadsvårdspris söker 1900-talsbyggnader

EVERTSBERG L 79

4 rum och kök med källare och oinredd vind.
Invändig yta: bottenplan 92,3 m² + inredningsbar vind 65,2 m² = 157,5 m² - källarvåning 92,3 m² + sidobyggnad.

Hustypen ritad av Inasjöhus.

Synpunkter på hustypen:
NÄCKDELAR: Lifet vardagsrum, kan kompletteras med allrum på vind, när denna färdigställs.
FÖRDELAR: Bra kontakt mellan kök- vardagsrum.
Välplanerad källare med goda förvaringsutrymmen. Kan byggas med statliga lån även med oinredd vind.

DALARNAS BYGGNADSVÅRDSPRIS belyser goda förebilder inom byggnadsvård i Dalarna. Nu är anmälan till femte upplagan öppen! Välkommen att anmäla ditt byggnadsvårdsprojekt till tävlingen.

Genom tidigare tävlingar har vi fått span på byggnadsvårdsprojekt i hela länet, exempelvis vattendrivna sågar, gruvarbetarstugor, bagarstugor och bergsmansgårdar. Vi har sett att det typiska byggnadsvårdsprojektet i Dalarna är en byggnad från 1800-talets andra hälft eller äldre. Det är ofta uppfört av timmer och finns vanligtvis på landsbygden, vilket inte är så konstigt, sett till länets starka träbyggnadstradition och andelen landsbygd. Byggnadsvård är även relevant för yngre byggnader.

1900-talet var en omvälvande tid som förändrade samhället i grunden, liksom byggnadsskicket och floran av byggnadstyper. Generationsboendet på en gård ersattes av villaliv och ålderdomshem. Folk började tvätta sig, först i samägda badhus och längre fram i egna badrum. Stallet ersattes av garage och stadsplaneringen anpassades för biltrafik. Kyrkbacken som varit en viktig mötesplats genom århundraden ersattes av centrum med servering, butiker och samhällsservice. Med utökad semesterlagstiftning och allmänt ökat välstånd kom fritiden med semesterhem, stugbyar och fritidshus. De nya byggnaderna var ofta serietillverkade enligt typritningar och standards för att uppnå materialeffektivitet och god funktion. Nya material användes med stor optimism i sparsmakade fasader. Även i det yngre byggnadsbeståndet finns stora kvaliteter och lokala variationer.

Vår historia är också det som hände igår. Nittonhundraåret tillhör numera *förra seklet*, även om det känns som helt nyss. Bevarar du ett hus från 1900-talet? Alltså en halvgammal, alldeles vardaglig, eller arkitektritad, byggnad. Anmäl då ditt byggnadsvårdsprojekt till tävlingen så kastar vi ljus på yngre byggnader i byggnadsvården. Det är dags! ❖

Malena Andersson, byggnadsantikvarie,
Dalarnas museum

1

2

3

4

- 1. Bussgarage i Särna, troligen uppfört under 1940-talet. Färgsättningen, portarnas panel, de tvärvinkliga stuprören och belysningsarmaturen är tidstypiska.**
2. 1940-talshus i Oxberg
3. Små stugor med utrymme för det allra nödvändigaste, Älvdalens camping.
4. 1960-talsvilla med källarplan och tegelfasad. Tidstypisk tomt med stora gräsytor, stödmur av granit och stenpartiväxter.

Sid 4

- 1. Villan Evertsberg av Svenska trähus 1979.**
2. Småhuset Bjursås på två rum och kök i Dalahus katalog 1947.

Foton: Dalarnas museum.

Vill du veta mer?
 byggnadsvadspriset.se

Scanna koden
 för att läsa mer.

Fönster – husets ögon

Kulturhistoria, återbruk och energieffektivisering

Älvbrovägen, Avesta. Foto: Dalarnas museum

FÖNSTER TILLHÖR byggnadens mest komplexa byggnadsdelar. De förenar flera olika funktioner. De ger oss skydd mot utomhusklimatet samtidigt som de släpper in ljus i våra rum och pryder fasaderna. Detta ställer mycket höga krav på konstruktionen och hantverkarskicket, vari en rad olika material sammanfogas i smäckra träkonstruktioner. Materialet i äldre fönster är valt med omsorg, av tjärrikt, rakvuxet och kvistfritt virke som tål att renoveras flera gånger. Idag är det svårt att få tag på nytt material av motsvarande kvalitet.

Gamla fönster med urlakad färg, löst kitt och träskador kan bli som nya igen. Tack vare sinnrik konstruktion, hög virkeskvalitet och naturliga material är

det möjligt att ta isär alla delar, byta ut trasiga komponenter, sätta ihop dem igen och måla till nyskick. Rötskadat virke kan bytas ut mot friskt med sammanfogningar i s-skarv eller halvsulning. Beslagen kan rengöras och återanvändas. Reservdelar till äldre fönster kan köpas i den växande återbrukshandeln för byggvaror och i detaljhandeln för nybyggnad och byggnadsvård.

Det finns mycket som kan göras för att energieffektivisera äldre fönster och undkomma fönsterbyte. Renovering av fönsterbågar är förstas grundläggande samt att se över tätningen mellan båge och karm liksom karm och stomme. Vid renovering kan innerbågens glas bytas ut mot lågmissionsglas, vilket minskar vär-

me förlusten markant. I bullriga miljöer kan innerglaset bytas ut mot isolerglas. Detta reducerar buller och ökar isoleringsförmågan.

Moderna fönster sägs vara underhållsfria, men de är av material som inte kan renoveras. Detta gör äldre fönster överlägsna när det kommer till livslängd och effektivt nyttjande av naturresurser. De är dessutom vackra inslag i våra gaturum och bymiljöer.

Fönstren är husets ögon - en del av fasadkompositionen. De är lika viktiga för helheten som fasadbeklädnaden eller husets färgsättning. De kan och bör återbrukas, av så väl miljökäl som av estetiska och kulturhistoriska skäl.

Se över dina fönster

Oavsett om du ger dig på helrenovering eller inte finns det en rad enkla åtgärder som du själv kan utföra för att förbättra energiprestandan i dina gamla fönster inför nästa vinter.

Täta endast innerbågarna. Tätningen är viktig och principen är den samma för så väl fönster med lösa innerbågar som kopplade bågar. Det är bara innerbågen som ska tätas. Ytterbågen tätas aldrig!

Klisterremсор hör ihop med fönster som har lösa innerbågar, dvs innerbågar som kan plockas ur sommartid. Klisterremсорna sätts på insidan av de inre fönsterbågarna, aldrig på ytterbågarna. Börja med att skruva fast innerbågen med innanfönsterskruv så att den sitter stadigt i karmen. Klipp remсор i lämpliga längder, lägg dem i kallt vatten i några sekunder. Överflödigt vatten dras bort med fingrarna, därefter trycks remсор fast över springan mellan innerbåge och karm med hjälp av en fuktig trasa. När remсор torkar drar den ihop sig och fönstret blir vintdtätt.

Tätningsslistor används i kopplade bågar. De kan vara av lin, ull eller silikon och häftas, nubbas eller klistras fast i karmens fals.

Kondens riskerar rötskador i träet och förkortar fönstrets livslängd. Det uppstår när ytterbågen är för tät och avhjälps genom att öka cirkulationen i utrymmet mellan fönsterbågarna och uteluften. Kontrollera att det finns smala springor mellan ytterbåge och karm. Om bågen sitter åtsmitande i karmen är det nödvändigt att skrapa bort tjocka färgskikt eller hyvla ner bågens ytterkanter en aning. Tjocka lager av färg på ytterbågen eller sättningar i stommen kan vara orsaken.

Fönstervadd och fönsterlav mellan inner- och ytterbåge är en klassisk dekoration vintertid. Det motverkar även viss kondens och drag.

Drevning mellan fönsterkarm och stomme är avgörande för energieffektiviteten. Ta försiktigt ner fönsterfoder, lätta på vindpappen om sådan finns. Komplettera med lindrev om tätningen visar sig vara bristfällig. Återställ vindpapp och fönsterfoder.

Draperier, rullgardiner och persienner minskar värmeutstrålningen. Ta för vana att dra för dem under nattetid eller när du reser bort från ditt hus i längre perioder.

Halvolja dina fönsterbågar om du inte hinner med en full renovering denna säsong. Halvolja är en blandning av balsamterpentin och linolja som ger ökad

motståndskraft mot röta och förlänger fönstrens livslängd.

Glastyper

Stora glasytor är en vanlig komponent inom dagens nybyggande, ett resultat av 1900-talets utveckling av glastillverkning. Före dess var glas mycket exklusivt och husens fönster få till antalet och små. I Dalarna köptes merparten av fönsterglas in från södra Sverige, även under 1800-talet då ett fåtal glashyttor etablerades lokalt i länet.

Munblåst glas har dragningar och blåsbubblor. Ojämnheterna reflekterar ljuset på ett mjukt sätt. Glaset kan skifta i olika gröna toner, vilket är ett tecken på hög ålder. Från och med sekelskiftet år 1800 etablerades ett fåtal glashyttor i Dalarna, men fönsterglas köptes vanligtvis in från södra Sverige.

Valsat glas, även kallat draget glas, känns igen på de parallella vågorna som ger optiska förvrängningar. Valsat glas med större ojämnheter sorteras idag som ”kulturglas”, på grund av dess likheter med munblåst glas. Valsat glas var den vanligaste glastypen under tidsperioden 1930- 1960.

Floatglas är helt plant och utan optiska förvrängningar. I detta glas reflekteras solljuset i samma vinkel över hela ytan, vilket kan orsaka blänk som bländar. Floatglas blev vanligt inom nybyggnad i Sverige från och med tiden kring 1960 och är det ännu idag. ♦

Malena Andersson, byggnadsantikvarie, Dalarnas museum

Fönsterrenovering – steg för steg

Glasa ur

Kniv, stämjärn och olika skrapor kan användas för att ta loss kittet från falsen. Om kittet sitter hårt, kan det värmas med exempelvis varmluftspistol. Stiften som håller fast glaset tas bort med hovtång och glaset kan lyftas ur. Beslag tas loss.

Skrapa färg

Löst sittande färg avlägsnas med färgskrapa. Det behövs ofta flera olika former av stål för att komma åt i skrymslen och profiler utan att skada fönsterbågens trä. Se till att dina skrapor är vassa. Då går det lätt och är roligt!

Slipa

Efter skrapning slipas bågen med sandpapper. Särskilt viktigt är det att slipa ner färgkanter om bågen inte har skrapats trären. Tjocka färglager kan vara misspnydande, men all färg måste inte tas bort fullständigt.

Oljemätta

Alla trärena ytor impregneras med kallpressad linolja för att mätta träet, även kittfalsen. Det förhindrar träet att stjåla oljan från kittet och ger jämnare sugning av färg. När oljan trängt in slipas eventuell fiberresning bort med ett fint sandpapper.

Skära glas

De befintliga glasen används i första hand. En glasmästare kan skära till nya rutor om kompletteringar är nödvändiga. Eller så gör du det själv med en glasskärare. Glaset skall vara något mindre än glasfalsen, annars riskerar det att spricka.

Stifta

Glaset fästs med särskilda glasstift som slås in med en rak hammare. Hammarens huvud kan tejpas för att undvika repor i glaset. Tryckkitt kan påföras i falsen, under glaset. Detta förhindrar att glaset skallrar och spricker vid häftiga luftrörelser.

Kitta

När glaset är fäst med stift är det dags att kitta. Använd linoljekitt. Knåda kittet en stund för att få rätt konsistens. Lägg sen på en sträng av kitt i falsen och dra snett mot kanten med kittkniven. Ta sedan bort överflödet.

Rengöra beslag

Lägg beslagen i ren linsåpa för att avlägsna gammal färg. Rostangrepp kan tas bort i citronsyrabad. Rostskyddsgrunda beslagen. Hörnjärn och gångjärn återmonteras före målning. Fönsterhakar kan målas vid sidan om, och monteras i efterhand.

Måla

Linoljefärg ger skydd utan att stänga inne fukt i träbågen. Färgen läggs på med penslar av naturborst i. Vanligtvis behövs totalt tre strykningar. För grundning späds färgen med kokt linolja, terpentin eller en kombination av båda.

Täta

När färgen har torkat och bågen är på plats igen är du nästan i mål. Glöm inte att täta dina fönster. Det finns en rad olika typer av tätningsmaterial för olika typer av fönster. Tätningen ska alltid sitta mellan innerbåge och karm.

Byggnadsvård på Mora folkhögskola

NÄR MAN SVÄNGER in på gårdsplanen på Färnäs bygdegård ser man omedelbart att byggnadsvård pågår. Två personer arbetar frenetiskt med att barka stora stockar. Mängder av hyvelspån täcker marken (vilket är tur eftersom underlaget, dvs isen, är såphal denna milda och isiga februari-dag, spånen gör att det blir lite mer stabilt att röra sig på området).

De två personerna som arbetar ute på gårdsplanen heter Claes Haglund och Håkan Wikström och de deltar tillsammans med 7 andra deltagare i Mora folkhögskolas nya kurs i byggnadsvård. Kursen är ettårig och drogs i gång i höstas. De nio personer som deltar i kursen är alltså de första att medverka i utbildningen. För-eller nackdel?

”Klar fördel” säger en av kursens deltagare. Vi som deltar första året får en möjlighet att genom våra synpunkter få vara med och arbeta fram kursen och hur den ska genomföras, givetvis i samarbete med Mora folkhögskola.

Kursens deltagare är en samling människor med lite varierande bakgrunder. Vissa har ett förflutet och en nutid inom byggnadsbranschen, andra har det inte. Så frågan är, vad är det som lockar med att lära mer om just byggnadsvård?

”Att få lära sig yrket från grunden” är ett vanligt förekommande svar, liksom att få arbeta med råvaran på ett helt annat sätt än vad man gör i dagens byggbransch. Att få kunskap om materialet man arbetar med. En annan aspekt som framförs är att få undersöka en byggnads historia, då dokumentationsdelen är viktig. Respekten för äldre tiders teknik är också en anledning till att delta i kursen.

Många av kursens deltagare tänker fortsätta att arbeta med byggnadsvård och ser att det finns ett behov av den expertisen. Byggnadsvård ligger i tiden, och kommer förhoppningsvis att fortsätta att göra detta och då behövs yrkeskunniga människor med kunskap om äldre tiders tekniker och material.

Kursen är som tidigare nämnts ettårig och i kursens inledning reste man runt i Dalarna och tittade på olika byggnadsstilar, för att få en helhetsbild av landskapet. I nuläget arbetar man med några härbren i Färnäs, ”utlånade” till kursen av privatpersoner. Ett av härbrena var daterad på så vis att man vid olika tidpunkter ristat in årtal i härbrets väggar. Äldsta inristade datumet var 1698. En dendrokronologisk datering visade dock att byggnaden kunde dateras längre tillbaka, till 1598.

Slutligen kan nämnas att alla deltagare är ytterst nöjda med kursen och ger en speciell eloge till kursens lärare som höjs

till skyarna med omdömen som ”mycket professionella, ”en enorm kunskapsbank” och kort sagt ”bra”, för att föra fram några omdömen. ☺

*Marina Andersson,
antikvarie, Dalarnas museum*

Några av deltagarna i Mora folkhögskolas timringskurs.

Foto: 2, 3, 4 och 8 Peter Lindner
Foto: 1, 5, 6 och 7 Marina Andersson

Byggnadsvård-timmerhusrestaurering är en ettårig kurs på Mora folkhögskola.

i kursen ingår moment som:

- Timmerbyggnadskultur och introduktion
- Timring med traditionell teknik
- Byggnadsundersökning och hantverkardokumentation
- Finsnickeri fönster, golv och dörrar
- Fönsterrenovering
- Starta och driva eget
- Träbyggandets historiska utveckling - projektarbete
- Byggnadssmide i historiska timmerbyggnader
- Restaurering av timmerhus och snickerier
- Praktik

Kursansvarig:
Anders Krång

För mer info:
<https://www.morafolkhogskola.se/kurs/timmerhusrestaurering/>

Scanna koden för att läsa mer om kursen.

Sjuttonhundrataalsmålaren Berndt Svedin i Dalarnas kyrkor

Tunabördige falumålaren Berndt Svedin målade kring 1700-talets mitt i flera av Dalarnas kyrkor och möjligen även andra miljöer. Genom en ny upptäckt om hans måleri i Leksands kyrka väcks några gamla frågor om måleri i landskapet på 1700-talets första hälft till liv igen.

FALUN UPPLLEVDE UNDER 1700-talets slut ett stort uppsving inom det hantverksmässiga måleriet. Det mest kända namnet är Johan Nils Asplind (1756-1820), som blir startskottet på en skolbildning av "falumålare" med namn som Anders Reinhold Richman (1786-1862) och Anders Johan Hesselius (1807-1867).

Ett av få namn vi har från innan denna period är målaren Berndt Svedin (1701-1747), om vilken några nya rön nu kan presenteras. Svedin, vars födelsedata tidigare varit okända, föddes 11 december 1701 på Svedens gård i Stora Tuna socken.¹

Ovan t.v: **Bjursås altartavla.** Foto: Anna Granlund.

Ovan t.h: **Rättviks orgelläktare.** Nedan: **Detalj Rättviks orgelläktare.** Foton: Sebastian Selvén.

Han var son till målaren Håkan Berndtsson från Västerås som 1717 blev borgare i Falun. Sonen vann burskap 1723 och flera släktmedlemmar, bland annat Berndts egen son Johan, kom att vara verksamma som målare i Falun in på tidigt 1800-tal.² Berndt Svedin är den tidigaste skråmålaren i Dalarna där verk och upphovsman kan knytas säkert till varandra. Han är därför en nyckelfigur i landskapets målerihistoria men har till skillnad från Asplind å ena sidan och de folkliga målarna i Övre Dalarna å andra inte beforskats närmare.

Bjursås, Rättviks och Aspeboda kyrkor

Det är i landskapets kyrkor spåren av Berndt Svedin finns kvar och det är därför värt att presentera hans verksamhet där. Den 5 juli 1742 får han betalt för en altarmålning i Bjursås kyrka.³ Målningen tar David Klöcker Ehrenstrahls korsfästelsescen (vilken räddades från branden på Tre kronor och nu hänger i Storkyrkan, Stockholm) som förlaga, troligen via Stora Tuna kyrka. Bjursås altartavla är idag det kanske mest ambitiösa verket av Svedins hand.

En mycket välbevarad hel svit av Svedin återfinns också i Rättviks kyrkas gamla soldatläktare, numera orgelläktare.⁴ Sviten målades 1741 och föreställer apostlakollegiet med Kristus i mitten i frodiga inramningar. Ofta representerar apostlarna i en sådan uppställning artiklarna i den apostoliska trosbekännelsen, baserat på tron att varje enskild artikel ursprungligen hade yttrats av en av Jesu lärjungar.⁵ Ett intressant exempel på detta finns i Habo kyrka, Västergötland, också från 1741, där apostlarna återfinns bredvid illustrationer av trons artiklar. I denna uppställning ska egentligen Petrus komma först som representant för den första artikeln - "Jag tror på Gud fader allsmäktig, himmelens och jordens skapare" - så apostlarna i Rättvik kommer i fel ordning. Detta är dock inte helt ovanligt, vare sig i Sverige eller i resten av lutherska Nordeuropa, som är det här motivets huvudsakliga hemvist. Intressant nog har vi en uppgift från år 1700 i Stora Tuna kyrka att betalning utgick till "Målaren Håkan [Berndtsson] som målade nya orgelläktaren så och dom gamla med bilder framman till".⁶ Här går alltså Berndt i faderns fotspår och målar kyrkläktare i länet.

Utöver dessa exempel har en viktig del av Svedins bevarade måleri gått förlorat i och med branden som ödelade Aspeboda kyrka 1959. Där hade Svedin målat 1740, vilket togs fram vid en renovering 1931.⁷ Läktarmålningarna föreställde apostlarna men där fanns även evangelisterna avbildade längre fram i kyrkorummet.⁸

Aspeboda kyrkas orgelläktare innan branden.
Foto: Birger Nordensten (DM BN660).

Leksands soldatläktare. Foto: Pia Ulin.

Upptäckt i Leksands kyrka

Lyckligtvis har det genom forskning bedrivna inför en ny bok om Leksands kyrka kunnat fastställas att en annan läktare med "bibliska historier" bevarats. År 1971, då man renoverade Leksands kyrka, upptäckte man en serie bibliscener målade på soldatskullen, läktaren i kyrkans sydöstra hörn. På grund av att det saknas verifikationer i församlingens räkenskaper mellan 1738 och 1757 har man inte tidigare kunnat identifiera målaren. Det har funnits olika teorier kring upphovsmannen, bland annat har Hållams Nils Nilsson från Färnäs, Mora, föreslagits.⁹ Målaren var dock Berndt Svedin, som enligt en special i kyrkans räkenskaper fick betalt 3 september 1738 för målning av "den nya Lektaren" (soldatskullen, från 1694).¹⁰ Detta läktarmåleri hade man planerat sedan ett par år. Under biskopsvisitationen 1735 "resolverades, at den nya Lecktaren, som var uppsatt i högv. Herr Doctor Eric Alstrins tid, skall måhlas, at den må tjänligare swara emot de andra Lecktare här i Kyrkan, som alla äro med fl[ä]rgor måhlade, och med Bibliska historier utsirade."¹¹ I samma beslut menar man att detta kan bekostas av församlingsmedlemmarna och annars tas ur kyrkokassan.

Läktarmålningarna, som tekniskt sett uppvisar stora likheter med altarmålningen i Bjursås, visar nio scener ur de bibliska kungarna Davids och Salomos liv. Svedin har som de flesta målare på den här tiden utgått från tryckta förlagor. Motiven är hämtade ur Christoph Weigels *Biblia Ectypa: Bildnussen auß Heiliger Schrift dess Alt- und Neuen Testaments* från 1695.¹² Då de här scenerna utfördes var alla läktarna i kyrkan målade.Utförligast information ges i 1757 års inventarium, där det nämns att det målats "Bibliska historier" på fem av de nio då befintliga läktarna (utöver orgelläktaren med sina "instrument=Diviser" och "blommor"). Där fanns bland annat "Christi Passion med [falufamiljen] Trotzigernas namn", "Probstar meth Kyrkoherdar" (dessa finns bevarade ovanför gapskullen i nordöstra hörnet) och, på en "Liten Qwinfolcks Läktare" på norra sidan, "åtskilliga mindre historier".¹³ Efter den stockholmske bildhuggaren Olof Gerdmans modernisering och omdaning av kyrkans altaruppsats, predikstol och dopfont på 1750-talet byggde man 1757 om de gamla läktarna till dagens tre (man räknade samman gubb- och gumskullarna med orgelläktaren).

Svedins bibliska scener målades i samband med detta över av - Svedin. Hans son Johan målade nämligen vid tre tillfällen - 1757, 1761 och 1763 - i Leksand kyrka.¹⁴ Kvittenser efter honom preciserar arbetet då han 1761 marmorerat läktarna samt pelarna och förgyllt det målade "rut-wärcket" på läktarna. År 1763 får han betalt för de "2ne smerre Läcktarens förgylning och målning".¹⁵ Sonen

målar alltså över faderns verk inom 25 år och läktarna får samma utformning i hela kyrkan. Efter det var de bibliska läktarmålningarna bortglömda i nästan tvåhundra år.

Det finns frågor som kvarstår kring Svedin. Var det till exempel han som målade väggfälten på Svedens gård, en teori som framfördes av Sigurd Erixon redan

1934, och då troligtvis även det så kallade Polhemsrummet på Stjärnsunds bruks herrgård?¹⁶ Har han målat på annat håll utanför kyrkliga miljöer? Oavsett utgör de kyrkliga miljöerna i Bjursås, Rättvik, Aspeboda och Leksand, alla målade kring 1700-talets mitt, i sig de tidigaste bevarade verken av en skråmålare i Dalarna och utgör vår främsta inblick i periodens lokala, stadsbaserade måleri. ❖

Sebastian Selvén, teologie doktor, antikvarie, Dalarnas museum.

Överst: Sam. 25:18-23. Abigail kommer med förnödenheter till Davids här.
Mitten: Sam. 23:13-17. David häller ut vatten som hans tre mäktiga kämpar hämtat åt honom.
Nederst: Kung. 2:16-28. Salomos rättvisa.
 Foton: Ostwald Au-Yeung.

1. ULA, Stora Tuna kyrkoarkiv C:2 (1688-1707).
2. ULA, Falu rådhusrätt och magistrat D2a:1 (1641-1826); ULA, Falu Kristine kyrkoarkiv Llb:1 (1737-1782).
3. ULA, Bjursås kyrkoarkiv Lla:3 (1732-1746).
4. ULA, Rättviks kyrkoarkiv Llb:2 (1727-1785). Han arbetade även, bland annat med förgyllning, i Rättvik 1744. Ibid.
5. Anrep-Bjurling, Jan, *Rättfärdiggörelse genom tro: läktarmålningarna i Tyska S:ta Gertruds kyrka i Stockholm 1659-1665* (Stockholm: Stockholms universitet, 1993), 46-47.
6. ULA, Stora Tuna kyrkoarkiv Llb:1 (1664-1709). Tack till Erik Thorell som upptäckte uppgiften.
7. ULA, Aspeboda kyrkoarkiv Lla:6 (1735-1755). I övrigt har Svedin även målat i Torsångs sakristia 1731 och i Stora Kopparbergs kyrka 1746. ULA, Torsångs kyrkoarkiv Lla:5 (1730-1755); ULA, Stora Kopparbergs kyrkoarkiv Lla:25 (1746).
8. Erixon, Sigurd, *Sveden: En bergsmansgård i Stora Kopparbergs lagslag* (Stockholm: Stora Kopparbergs bergslags aktiebolag, 1934), 54.
9. Garmo, Sune, *Leksands kyrka* (Västerås: Västerås stifts kyrkoberskrivningskommitté, 2014), 16-17.
10. ULA, Leksands kyrkoarkiv Llb:4 (1733-1744).
11. ULA, Domkapitlet i Västerås stift FIII:a.18 (1735 - 1737).
12. Ej, som framförs i Garmo, Leksands kyrka, 16, Jakob Mores illustrationer till Gustaf II Adolfs bibel. Inte heller är det troligt att motiven, vilket påstås, har någon relation till medeltida bibelläsningstraditioner.
13. ULA, Leksands kyrkoarkiv, NIII:1 (1628-1913).
14. ULA, Leksands kyrkoarkiv Llb:5 (1742-1763). Han får 1757 betalt för "Orgläktarnas målning".
15. ULA, Leksands kyrkoarkiv Llc:2 (1757-1795).
16. Erixon, *Sveden*, 50-56. Argumentet som framförs av Erixon stärks av att Svedin kunnat identifieras som målare till de motivmässigt och (i vissa detaljavséenden såsom utformningen av ögonen) tekniskt snarlika målningarna i Leksands kyrka men frågan får tills vidare betraktas som obesvarad.

✂ Dalkarlsvägen

ALLMOGETÅGET 2023

År 2023 är det 500 år sedan Gustav Eriksson Vasa valdes till Sveriges kung, vilket skedde i Strängnäs 6 juni 1523. Föreningen Dalkarlsvägen avser att påminna om detta genom en vandring från Brunnbäcksmonumentet i Folkärna, Avesta till Strängnäs, där ett stort jubileumsfirande kommer att äga rum.

Vandringen går i sin helhet i det dalfolket i gamla tider kallade Rombolandet, slättlandet söder om Dalarna, till största delen i öppet och flackt jordbrukslandskap, på många småvägar, men även på en del mer trafikerade vägar. Vi går genom tre tätorter, Västerås, Torshälla och slutligen Strängnäs.

Etapp 1. 1.6 Brunnbäck – Västerfärnebo, c:a 25 km

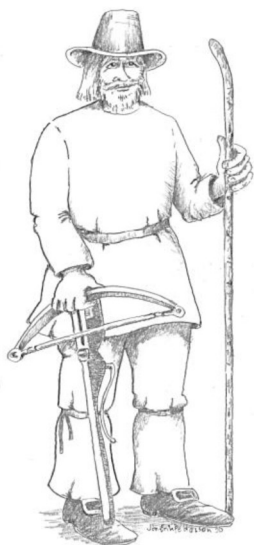
Etapp 2. 2.6 Västerfärnebo – Hallsta by, c:a 35 km

Etapp 3. 3.6 Hallsta by – Dingtuna, c:a 37 km

Etapp 4. 4.6 Dingtuna – Torshälla, c:a 34 km

Etapp 5. 5.6 Torshälla – Härad, c:a 33 km

Etapp 6. 6.6 Härad – Strängnäs, c:a 9 km

Smärre justeringar kan tillkomma.
Följ den fortsatta planeringen och information på

www.dalkarlsvagen.se

eller Facebook Dalkarlsvägen

www.dalkarlsvagen.se

GUSTAV VASA
500 ÅR

Gustav Vasa 500 år

Ting som talar

Träffa museets föremålsantikvarier som berättar om kulturhistoriska teman och visar föremål ur Dalarnas museums samlingar. Vi startar med en kopp te och en kaka, därefter en föreläsning och avslutningsvis tittar vi närmare på några valda föremål ur museets samlingar.

Plats: Hörsalen, Dalarnas museums föremålsmagasin, Krontallsvägen 3, Falun

Tid: 17:00-19:00

Pris: 175:-/person

Biljett: Tickster.com

Köp biljett

14 mars: **Sebastian Selvén**

Kom en dalmålare in på livet

Hur kommunicerade bjursåsmålarna Mats Persson Stådig och Gop Erik Danielsson när en av dem var döv? Hur såg leksandsmålaren Larshans Per Perssons fiol ut? Ofta i historien är det bara högreståndspersoner vi kommer in på livet. När det kommer till ett par av de historiska dalmålarna får vi dock chans att närma oss vanliga bönder. Genom skissböcker, personliga föremål – och förstås måleri – lär vi känna några av människorna bakom dalmålningarna.

4 april: **Jennie Tiderman-Österberg**

Påskan, häxor och trolldom

Är trolldomsrättegångar och idéer om häxor kulturarv? Hur är detta i så fall representerat i museets samlingar, i kulturlandskapet och i våra gemensamma minnesberättelser? I den här föreläsningen diskuterar antikvarie Jennie Tiderman-Österberg häxprocesser i Dalarna och närmar sig dem inte bara som historia, utan som ett "mörkt kulturarv" som står i relation till påskkärringen och sagor om blåkullafärder.

9 maj: **Maria Perers**

Vackrare vardagsvara

"Vackrare vardagsvara" och "konstnären till industrin" var 1900-talets motto för att förnya konstindustrin. Till Nittsjö kommer Erik Mornils, Jerk Werkmäster och Thomas Hellström medan Rörstrand plockar Marianne Westman direkt från Konstfack. Hennes färgglada dekorer gör succé i folkhemmet. Att skaffa 58-delarservis är omodernt när husgeråd och umgänge blir allt enklare. Vi sitter gärna i köket, som blir större på 60-talet. Utifrån museets keramiksamling berättar antikvarie Maria Perers.

OBSERVERA att programmet är på Krontallsvägen 3, hörsalen, Dalarnas museums magasin. Biljett måste köpas i förväg.

Årsboken 2023 kommer att handla om skogen. I skogen finns det träd, vad kan du om träd?

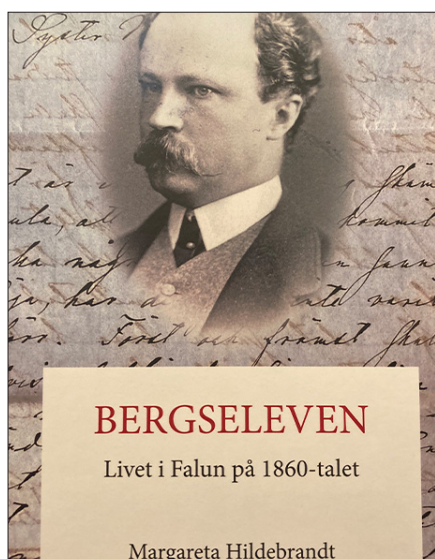
1. Vad heter ek på latin
2. Sveriges äldsta träd finns i Dalarna och har ett namn, vad heter det?
3. Vilket slags träd är Sveriges äldsta träd?
4. Vad heter den dateringsmetod där årsringar används för att avgöra vilken ålder trädet har?
5. Darra som ett...ja, vad då?
6. Vad kallas det skikt av ett träd som användes när man bakar barkbröd?
7. De gamla asagudarnas träd Yggdrasil, var enligt Eddan världens största träd. Vilket slags träd var Yggdrasil?
8. Namnge ädellövträden.
9. I JRR Tolkiens trilogi med "Sagan om ringen" som första del förekommer gigantiska, vandrande träd. Vad heter de? Både det engelska originalnamnet och den svenska översättningen duger som svar.

Svaren presenteras i nästa nummer av Dagsverket. Svaren finns också på dalarnas-museum.se/verksamhet/dalarnas-hembygdsforbund/

Rätta svar på förra numrets frågor:

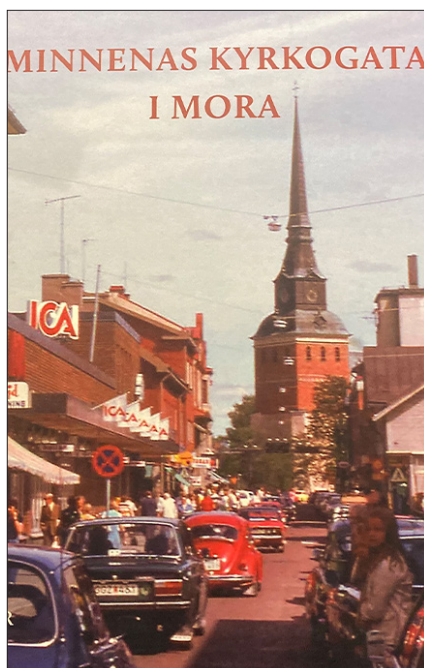
1. Ankomst 2. För att skattskrivä sig 3. Ljus 4. Tittliture (1960) 5. Sus scrufa domesticus 6. Adolphe Adam 7. Iran 8. Det hemstickade plagget

Boktips!

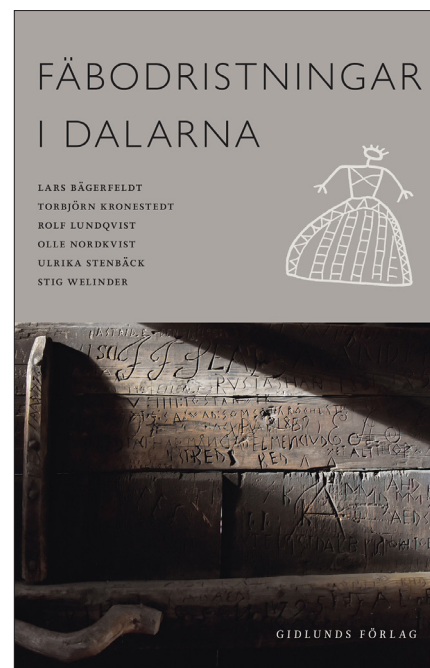
BERGSELEVEN

Bergseleven är delvis baserad på en samling brev som bergseleven Richard Åkerman skrev till sin syster under sin tid i 1860-talets Falun, och ger en inblick i det dåtida societetslivet. Richard Åkerman är författaren Margareta Hildebrandts farfarsfarfar. Boken kan köpas via hildebrandt@telia.com, tel. 0702412742.

MINNENAS KYRKO GATA I MORA

Minnenas kyrkogata ger en beskrivning av centrala Mora och kyrkogatan. Fokus ligger på 1960- och 70-talen och är skriven av Owe Hållmarker, som beskriver Mora centrum som sitt "andra vardagsrum".

FÄBODRISTNINGAR I DALARNA

Dalarnas fäbodristningar är en kulturhistorisk skatt som är värd att uppmärksammas ur många perspektiv. I Fäbodristningar i Dalarna kan man läsa om ristningarna, deras motiv mening och inte minst- människorna bakom.

Kallelse ÅRSMÖTE

Obs plats!
Staberg, Falun
22 april 2023 kl 14:00-17:00

Härmed kallas medlemmarna i Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund till årsmöte.

Lördagen den 22 april kl 14-17, Staberg, Falun (Obs plats!). Middag kl. 18.00.

DFHF betalar middagen för föreningarnas stadgeenliga ombud. Enskilda medlemmar och följeslagare betalar kostnad för middagen, 295 kr om man önskar delta.

Anmälan till program och förtäring senast 3 april till:
marina.andersson@dalarnasmuseum.se.
Tel. 070 3937203
Middag betalas till:
bankgiro 5604-8564. Uppge namn.

Program

14.00 -14.30 Kaffe
14.30-15.30 Årsmöte i Stabergs konferenslokal
15.30-16.00 Konstituerande möte
16.00-17.30 Information från DFHF
17.30-18.00 Paus
18.00 Middag på Stabergs krog

Motioner ska vara DFHF tillhanda senast 15 mars. Hör gärna av er om ni har någon frågeställning som ni vill diskutera efter årsmötet.

Varmt välkomna!

Kallelse, dagordning, program, verksamhetsberättelse och stadgar kommer att läggas ut senast 3 veckor innan mötet.
dalarnasmuseum/dalarnashembygdsforbund

B SVERIGE
PORTO
BETALT

BEGRÄNSAD
EFTERSÄNDNING
Vid definitiv eftersändning återsänds
försändelsen med nya adressen på baksidan
(ej adressidan)

Klädd i Dalarna -
dalfolkets kläder till vardag och fest - öppnar 17/6

DF
Dalarna
Folk
Fashion
Weekend

Dalarna Folk Fashion Weekend
En helg du inte vill missa! 15-17/9

**EXTRA ALLT och lite till - Lad, slims och kronor
i en anda av återbruk Karin Ferner - öppnar 15/9**

SAVE
THE
DATES

läs mer

**Dalarnas
museum**
dalarnasmuseum.se
Stigaregatan 2-4, Falun

Föreläsningen kan du se digitalt streamad via
youtube eller på plats i hörsalen
Dalarnas museum.
Länk hittar du på: dalarnasmuseum.se/pa-gang

Högt och lågt

En hybridföreläsningsserie från
Dalarnas museum och Dalarnas
hembygdsförbund.

26/3
23/4
28/5

POP-UP. KONSTHANTVERKARE

Ni har väl inte missat att Dalarnas
museums butik presenterar
konsthantverkare från Dalarna.

Kommande hantverkare:

14 mars-2 april
Pernilla Nyman
*Elaka dalahästar i rostfritt stål,
inramade tryck på dalahästar
och karuseller med dalahästar*

11 april - 30 april
Linnea Skog
Stengodskeramik

9 maj - 28 maj
Soltofta design
Kläder för stora och små

Är du konsthantverkare och
intresserad av en tre-veckors period?
Maila till:
butik@dalarnasmuseum.se märk
mailet med Pop-up.

